

УДК 82.091-32

НЕВІДОМІ ХУДОЖНІ ТВОРИ БОРИСА ТА НАСТІ ГРІНЧЕНКІВ: ПОКОЛІННА ЕВОЛЮЦІЯ ІДІОСТИЛІВ БАТЬКА ТА ДОЧКИ

Ірина Яковлева

ORCID iD: 0000-0003-0497-3929

Київський університет імені Бориса Грінченка,

вул. Тимошенка, 13-Б, м. Київ, Україна, 04212

korr_dp@ukr.net

У статті розглянуті неопубліковані твори Бориса та Анастасії Грінченків у порівняльному аспекті. Вибір для аналізу саме цих творів зумовлений потребою введення їх до наукового обігу задля розкриття нових аспектів творчої манери Б. Грінченка та висвітлення особливостей стилю А. Грінченка, їхнього взаємозв'язку та відмінних рис. Висунуто гіпотезу про частково автобіографічний характер та відповідний взаємозв'язок аналізованих творів.

Установлено, що творчість А. Грінченка можна назвати продовженням ідіостилю її батька-письменника, проте з притаманними лише їй індивідуальними особливостями. Окреслено перспективи подальшого дослідження в загальному контексті українського літературного процесу початку ХХ ст.

Ключові слова: Борис Грінченко; Настя Грінченко; «Оповідання з тюремного життя»; «До батька в гості»; «Іронія життя»; ідіостиль.

Стильову своєрідність Бориса Грінченка та Насті Грінченко – батька та дочки – неможливо переоцінити. При цьому порівняльний аналіз рис кожного з їхніх ідіостилів дає можливість повною мірою розкрити спрямованість творчих здобутків. Для цього в розвідці розглядаються на предмет подібних і відмінних рис невідомі широкому загалу твори: незакінчене «Оповідання з тюремного життя» [4] Бориса Дмитровича Грінченка (на чернетці напис рукою автора «матеріал автобіографіческого характера») і рукописні короткі прозові твори Анастасії Борисівни Грінченко «Іронія життя» [6] та «До батька в гості» [5].

Вибір для аналізу саме цих творів зумовлений їхньою хронологічною та тематичною близькістю – можемо припустити, що «Іронія життя» написана трохи пізніше львівського періоду в житті Насті Грінченко, а «До батька в гості» – відповідь на революційні події 1905 р., у яких вона брала безпосередню участь; твір же Б. Грінченка є спогадами про арешт доньки 28 грудня 1905 р. Усі три тексти перебувають у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Теоретичним підґрунтям такого порівняльного дослідження стають праці С. Єфремова, О. Білецького, А. Погрібного, М. Кравченко та ін., які стосуються творчості й особливостей прозових творів Б. Грінченка. Постаті А. Грінченко присвячували свої розвідки Л. Сахно, А. Мовчун, Н. Клименко, А. Швець та ін., проте особливості її художніх творів залишалися поза увагою дослідників.

О. Білецький, науковець радянської доби, визнавав еволюційність поглядів Б. Грінченка на соціальні процеси в країні, на освіту та літературу, а також велике значення ролі письменника у становленні останньої [1, 593]. Персонажі Б. Грінченка – переважно освічені та мислячі люди, які стикаються із суспільними проблемами та намагаються вирішувати їх на благо своєї сім'ї й нації загалом. Оповідання письменника написані яскравою мовою та насичені справжньою небайдужістю автора до життя народу.

С. Єфремов писав про переконання Б. Грінченка, що адресатом національної літератури є народ. Сама ж література не може бути поділеною за соціальними класами, через що має бути доступною будь-якому читачеві та створюватись у простій і зрозумілій формі [3, 510]. Отже, можна висновувати про відбір Б. Грінченком таких мовних і стилістичних засобів, які дозволяли б кожному його сучаснику-українцю вільно сприймати твори, наприклад сталих виразів, що не лише посилюють експресивність тексту, а й дозволяють наблизити створену емоційність до читача: *«Семене! Семене! Чорт би вас убив!.. Коли ви одчините?»* [4].

Варто зауважити поєднання простоти та зрозумілості викладу із психологізмом, притаманним кожному прозовому твору письменника. Саме тому оповідання Б. Грінченка можуть прочитуватися з різних поглядів і різними способами. Скажімо, з огляду на гендерні відносини персонажів творів мною проаналізовано наявні архетипи твору «Сонячний промінь» методами аналітичної психології К.-Г. Юнга [13]. Такий підхід дозволив оцінити ставлення письменника до інституту сім'ї, розподілу в ній ролей та заглибитись в його ідіостиль.

З іншого боку, можна простежити соціально-політичне підґрунтя творів Б. Грінченка, який у багатьох випадках змальовує життя народу на тлі історичної та політичної ситуації в Україні, зображає сцени суспільного життя, устрою та особливостей ставлення до нього сучасників. Суттєво виокремлюється в цьому сенсі ставлення різних соціальних груп та особистостей-персонажів до української культури і мови, що можна упевнено назвати важливою частиною особистості письменника та його творчості.

А. Погрібний також обґрунтував зв'язок творчості Б. Грінченка та його педагогічних поглядів [10, 252]. На думку А. Козачука, у прозових творах письменника реалізуються не лише погляди Б. Грінченка на освіту загалом, а й конкретні дидактичні принципи, серед яких основним є принцип доступності: *«На нашу думку, мова іде про дидактизм: простота викладу, реалізована через вживання загальної лексики та здебільшого неускладнену синтаксичну структуру речень, спрямовану перш за все на адресата, яким є “народ” як опозиція “інтелігенції”, корелює з принципом доступності у дидактиці»* [7]. Отже, письменник реалізував педагогічні принципи не лише в професійній діяльності, а й у творчості.

Л. Буз стверджує, що мала проза Б. Грінченка містить велику кількість авторських коментарів, які мають компенсувати стислість поданих у творах описів [2, 305–306]. При цьому саме авторські коментарі постають

своєрідними розгорнутими описами, що надають яскраву характеристику і персонажам, і подіям у сюжеті.

У прикладі *«Довга жовта будівля з заготованими вікнами тяглася ліворуч і праворуч, а поряд неї чорніла широка, вгорі кругляста брама»* [4] слід зауважити персоніфікацію (*будівля тяглася; брама чорніла*) та однорідні члени речення (*ліворуч і праворуч; широка, вгорі кругляста*).

«...молода пані в пишному кожушку, у прегарнім боа на шиї під'їхали добрими кіньми» [4]. Детальний опис одягу та транспорту молодої пані в цьому прикладі вказує на статус персонажа і дає читачеві можливість його чітко уявити. Варто відзначити використання метонімії, частотність якої в Б. Грінченка засвідчує М. Кравченко [8, 12–13]. У всіх поданих прикладах помітні й сталі епітетні ряди як важлива деталь ідіостилю письменника.

«...якась жінка, немолода вже, без грима, в теплій хустці з великим кошиком у руках» [4]. Тут детальний опис зовнішності жінки поєднується з основною лінією сюжету за допомогою деталі – кошика в руках, який «повертає» читача до ситуації перед входом до в'язниці.

«...сказав дідок із померзлими ногами, глибоко висуваючи червоні руки к кишені добре зношеного пальта» [4]. Деталі зовнішності персонажа поєднуються з імпліцитним підсиленням відчуття погодних умов, у яких розгортається сюжет, а також із соціальними умовами життя простого чоловіка. Слід вказати на дієприкметники доконаного виду – *зношений, померзлий*, часте використання яких Б. Грінченком разом із відокремленими порівняльними зворотами, метафорами і цілеспрямованим добором онімів зауважувала К. Сізова [12, 188–189, 192, 194].

М. Кравченко підкреслює також використання Б. Грінченком фольклоризмів, неологізмів та стилістично маркованої лексики і так званих «народнорозмовних» лексем та синтаксичних конструкцій з літературними лексемами [8, 14], наприклад:

«– Як жандарми обідають? Це ж просто “безобразіє”!

– Нічиво, – пища ціла буде» [4].

Тут поєднання української й російської мов створює яскраві образи персонажів у процесі спілкування та загальний комунікативний статус української мови. Слід відзначити й роль синтаксису для ідіостилю письменника, а також уміння Б. Грінченка створювати камерність викладу, де перевтілення автора у персонажів «з народу» гармонійно поєднується із висловленням власної думки.

Водночас можемо простежити, як індивідуальний стиль батька-письменника позначився на творчості А. Грінченка. Її художні твори невеликі за обсягом, але досить значні, щоб дати уявлення про авторську стилістику і манеру. Припускаю, що Б. Грінченко, стимулюючи доньку до творчості та науки, сформував її бажання реалізуватися в малих прозових формах.

Оповідання «Іронія долі» базується на протиставленні двох життєвих ситуацій, описаних досить поверхово, але цілком зрозуміло. Головним персонажем оповідання є чоловік, і можна припустити, що крізь призму його

сприйняття А. Грінченко намагалась сама визначитися з поставленою проблемою, мовби стаючи ліричним героєм, який лише побіжно втручається в ситуацію, спостерігаючи її збоку, але при цьому аналізує та коментуючи. Такими ситуаціями є повідомлення про смерть знайомої та зустріч з дівчиною-жебраккою, яка виступає антагоністкою до померлої жінки, чий образ подається так: *«Бідна... вона завсіди жалілася, що тяжко жити... Вона була дочкою багатих, але доволі неосвічених, простих людей»* [6].

Протиставлення «багаті» та «прости» (типове зокрема для Б. Грінченка) дає можливість говорити про схильність авторки до мислення антитезами, що підтверджується й іншими прикладами:

Вони не розуміли її, але вона також не розуміла себе...

Вона шукала чогось іншого, але не вірила в життя, ні вві що не вірила...

Хтось порадив їй зробитися народною вчителькою, і вона поїхала... Але дітей не любила і саме діло її не вдовольняло. Яка з цього користь? – думала [6].

Останній приклад – лаконічна історія героїні – є мовби алюзією до сюжету оповідання «Сонячний промінь» Б. Грінченка: дочка досить заможної родини, яка надихається ідеєю просвіти для широкого загалу, вирішує стати народною вчителькою, як і її коханий чоловік, працює взимку в сільській школі, що зрештою зумовлює її смерть. Цей набір фактів в оповіданні та фонові знання про творчість Б. Грінченка створюють своєрідні «значеннєві кола» довкруг героїні, у чому переконує подальша зустріч із жebraккою. Цей епізод авторка формує з діалогу дівчини та пана:

«Дівчина дико скрикнула і як прибита голубка впала на землю.

– Боже мій, що це?» [6]

Та: «Боже мій, та що ж це? – думав він трохи прочумавшись» [6].

Знову спостерігається активне використання антитези, зокрема і в позах пана та дівчини, що вказують на їхні характери і на актуальні тогочасні соціальні проблеми. Висновок, озвучений головним персонажем, теж антитестичний: *«“Я не хочу вмірати... хочу жити...” згадав він її слова... Вона хоче жити і не має змоги, а та... вона мала все і не схотіла... Та де ж тут логіка? О жорстока іронія життя!»* [6]

Привертають увагу використання епітетів, емоційність, короткі абзаци, змішування прямої та непрямої мови, виокремлення ключових лексем, що зближує стиль А. Грінченко і «формалізоване» письмо М. Коцюбинського.

Головні теми оповідання «До батька в гості» – сім'я і соціальний лад. Нарація від першої особи, як і в Б. Грінченка, фокусує увагу читача через створення своєрідної довіри до оповідача-очевидця, зіставного з автором. Водночас особливе оформлення реплік головного персонажа – хлопчика – віддаляє оповідання від ідіюстилу Б. Грінченка: точна фонетична передача мовлення робить кожне висловлювання ще більш яскравим, а подекуди й драматичним.

«Малс, малс, впельод, лобоций народ» – основна репліка хлопчика, рядок із популярної того часу пісні, одночасно підкреслює соціальний статус персонажа (він походить з робочої родини), його вік, оптимізм і реакцію

хлопчика на пригоду в поїзді, через яку інтонації стають менш радісними, а спів – усе тихшим.

Хлопчик не вміє вимовляти [p] – це індивідуалізує персонажа і створює нові шари змісту реплік:

«– Куди ти їдеши? – спитавла я його всміхаючись.

– У голод, – відповів він поважно і в той же час недбало» [5].

Після повторення цього фрагменту діалогу подвійний зміст слова «голод» стає очевидним, адже стає відомо, що батько, до якого хлопчик збирається, – за ґратами:

«– В остлозі.

– А білет же в тебе є?» [5]

Інфантильність образу підкреслює віддаленість хлопчика від реальності, у якій є передусім голод і, можливо, довічна втрата батька, а не щасливе майбутнє, у яке можна «марширувати», і героїзм, яким він наділяє батька:

«– В острозі?! За що ж він сидить?

– За те, со бунтувавсь, – гордо відповів хлопчик і повів очима на кондуктора, пишаючись вражінням, яке, на його думку, мусила зробити на того ця відповідь» [5].

«Со» підкреслює драматизм ситуації та очікувано легковажне ставлення хлопчика до неї, адже він упевнений, що може вирушити до батька за будь-яких обставин:

«– В мене знайомий кондуктол, і так пловезе... в мене глосей немає, – сказав він нехотя і перестав відповідати далі на мої питання, удаючи, що не чує і тягнуци далі весело свою пісеньку: “Малс, малс, впельод, лобоций народ!...”

Я замовкла, а через кілька хвилин знову спитала:

– А як не провезе?

– Ого! – самовпевнено відповіло хлоп'я» [5].

Останній вигук теж сприймається радше на фонетичному, а не на граматичному рівні, адже він повністю вписується у створений характер персонажа.

Привертає увагу і поправка в рукописі («Куди ти їдеши? – спитавла я його всміхаючись» [5]), яка свідчить, що за первинним задумом оповідь мав вести чоловік, за яким авторка вирішила «заховатися», однак згодом від цього відмовилась.

Можна припустити, що в оповіданні «До батька в гості» постать нараторки не є важливою, адже вона не коментує ситуації та не намагається захистити хлопчика від кондуктора чи допомогти йому, а є лише ініціатором діалогу з ним. При цьому помітні яскравість і щирість мови твору, численні дієприкметникові та дієприслівникові звороти, певна «формалізованість» письма, викликана, припускаю, недостатнім досвідом молодої авторки, готової створювати художній текст і начитаної, завдяки чому тексти є лаконічними і одночасно багатими за змістом.

Загалом прозу А. Грінченка можна вважати продовженням ідіостилю її батька, адже авторка теж використовує оповідь від першої особи, численні епітети, дієприкметникові та дієприслівникові звороти. До індивідуальних особливостей її оповідань слід віднести передачу фонетичних особливостей мовлення, яскраві епітети та створення емоційної атмосфери, що переважно характерне для жіночої прози. Певна «формалізованість» письма і виокремлення ключових лексем у тексті зближують оповідання авторки з експериментальною творчістю М. Коцюбинського.

Натомість Б. Грінченко, активно використовуючи діалог, авторські коментарі та безпосередній опис подій у житті персонажів, створює більш приземлену, ясну та чітку картину, де розкриваються і характери героїв, і їхнє ставлення до світу, суспільства та реальних життєвих проблем сучасників автора. Ці ж індивідуальні риси мотивують читача до аналізу порушених в оповіданнях проблем, пошуку й розуміння власного ставлення до них, а з огляду на тематику роблять актуальними і яскравими для сучасного читача оповідання загалом. При цьому фольклорні та розмовні вирази роблять кожен твір Б. Грінченка максимально легким у сприйманні, через що знімається потреба виокремлення у тексті ключових слів.

Безумовно, взаємозв'язок та окреслені вище особливості ідіостилів і Бориса, і Анастасії Грінченків (надто Насті як загалом малодослідженої постаті) у загальному контексті українського літературного процесу поч. ХХ ст. потребують подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Борис Грінченко / О. Білецький // Зібрання праць. У 5 т. Т. 2 : Українська література ХІХ – початку ХХ століття. – Київ : Наукова думка, 1965. – С. 586–595.
2. Буз Л. Дитячі оповідання М. Коцюбинського та Б. Грінченка: поетика портрета / Л. Буз // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Київ : Твім інтер, 2004. – Вип. 17. – С. 304–309.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.
4. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31424.
5. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33351.
6. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33378.
7. Козачук А. Особливості мовостилю малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського (порівняльний аспект) / А. М. Козачук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2013. – № 1080, вип. 69. – С. 190–194.
8. Кравченко М. Мова і стиль творів Бориса Грінченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Кравченко ; Інститут української мови НАН України. – Київ, 2001. – 20 с.
9. Мовчун А. Настя Грінченко / А. Мовчун // Дивослово. – 2010. – № 2.

10. Погрібний А. Літературні явища і з'яви. Статті. Портрети. Силуети. Наближення / А. Погрібний. – Київ : Оранта ; Майстерня книги, 2009. – 687 с.
11. Сахно Л. Від вогню вогонь / Л. Сахно // Вітчизна. – 1968. – № 11.
12. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія / К. Сізова. – Київ : Наша культура і наука, 2010. – 356 с.
13. Яковлева І. Гендерна психологія персонажів повісті Бориса Грінченка «Сонячний промінь» / І. Яковлева // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : збірник наукових праць. – 2017. – № 2 (20). – С. 295–299.

НЕИЗВЕСТНЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ БОРИСА И НАСТИ ГРИНЧЕНКО: ЭВОЛЮЦИЯ ИДИОСТИЛЕЙ ОТЦА И ДОЧЕРИ ЧЕРЕЗ ПОКОЛЕНИЕ

Яковлева Ирина

В статье рассматриваются неопубликованные произведения Бориса и Анастасии Гринченко. Выбор для анализа именно этих произведений обусловлен потребностью их введения в научный обиход с целью раскрытия новых аспектов творческой манеры Б. Гринченко и освещения особенностей стиля А. Гринченко, их взаимосвязи и отличий. Выдвинута гипотеза о частично автобиографическом характере и соответствующей взаимосвязи анализируемых произведений.

Установлено, что творчество А. Гринченко можно назвать продолжением идиостиля ее отца, но со свойственными только ей особенностями. Указаны перспективы дальнейших исследований в общем контексте украинского литературного процесса начала XX ст.

Ключевые слова: Борис Гринченко; Настя Гринченко; «Рассказ из тюремной жизни»; «К отцу в гости»; «Ирония жизни»; идиостиль.

UNKNOWN WORKS WRITTEN BY BORIS AND NASTYA GRINCHENKO: FATHER'S AND DAUGHTER'S INDIVIDUAL STYLE EVOLUTION THROUGH THE GENERATION

Iryna Yakovleva

In the article the unpublished and previously unstudied small fiction works written by Boris and Nastya Grinchenko are analyzed: "Story of Prison Life" (Opovidannia z tiuremnoho zhyttia) (on the draft inscription by the author's hand "material of an autobiographical character") by Boris Grinchenko, "Visit To the Father" (Do bat'ka v hosti) and "Irony of Life" (Ironija zhyttia) by Nastya Grinchenko. All three short stories are in the funds of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky.

This manuscript novels was created more than 100 years ago. The analysis is carried out in a comparative aspect. The comparative approach is used to supplement the traditional interpretation of the works by disclosing other levels of B. Grinchenko's and A. Grinchenko's creative manner and biography.

Analyzed works are chosen because of the need to introduce them into scientific circulation. The aim of this paper is to highlight the new aspects of the B. Grinchenko's creative manner and to show the features of A. Grinchenko's style, their connection and distinctive features. The hypothesis about the partly autobiographical nature and appropriate interconnection of the analyzed works is put forward. The latter is indirectly confirmed by the supposed date of writing – 1905 (1906).

It is established that we can call the A. Grinchenko's creativity continuation of her father-writer idiostyle. But, of course, it has inherent only in her individual features. They both use first-person writing, numerous epithets and so on.

A. Grinchenko's short stories' individual features are the involvement of the phonetic level of language, the brightness of epithets and the creation of an emotional atmosphere, in general, is more characteristic of women's prose than men's.

B. Grinchenko creates a more "grounded" and clear picture in which the characters of the heroes and their attitude to the world, society and real problems that arise in life are revealed.

It has shown the prospects for further research in the global context of the Ukrainian literary process of the early twentieth century.

Key words: *Boris Grinchenko; Nastya Grinchenko; "Story of Prison Life" (Opovidannia z tiuremnoho žyttia); "Visit To the Father" (Do baťka v hosti); "Irony of Life" (Ironija žyttia); idiostyle.*

Стаття надійшла до редакції 21.12.2017

Прийнято до публікації 29.12.2017